

BETWEEN WORDS AND WORLDS

A Festschrift for Pavel Materna

Zostavili Timothy Childers a Jari Palomäki, *Filosofia*, Praha 2000, xii + 200 strán.

Zborník statí, ktorý vydavateľstvo *Filosofia* vydalo pri príležitosti jubilea Pavla Maternu, obsahuje osemnásť príspevkov od známych českých, ale aj zahraničných filozofov, logikov a lingvistov, ktoré svojím širokým záberom dokumentujú, že Maternova práca spojená najmä s transparentnou intenzionálnou logikou (TIL-kou) je skutočne inšpiratívna a podnecuje na jednej strane k ďalšiemu rozvíjaniu a aplikácii daného pojmového aparátu, ale na druhej strane aj ku kritickému prehodnocovaniu. Okrem stručného úvodu od editorov, ktorý obsahuje niektoré biografické údaje o P. Maternovi, zborník obsahuje osemnásť statí, ktoré zostavovatelia rozčlenili do štyroch tematických celkov: do prvej časti zaradili príspevky, ktoré sa zaoberajú kritickým prehodnocovaním a ďalším rozpracúvaním TIL-ky a Maternovej teórie pojmov; v druhej a tretej časti sú sústredené state zamerané predovšetkým na aplikáciu týchto koncepcií a napokon štvrtá časť obsahuje príspevky, ktoré s Maternovou prácou súvisia len okrajovo (ak vôbec).

Prvým príspevkom je stat' známeho holandského logika Görana Sundholma *Virtues and Vices of Interpreted Classical Formalism* (Prednosti a nedostatky interpretovaného *klasického* formalizmu, s. 3 – 12). Jadro state tvorí séria problémov a otázok týkajúcich sa typov, s ktorými pracuje TIL-ka: indivíduami (typ ι), pravdivosťnými hodnotami (typ o), možnými svetmi (typ ω) a časovými okamihmi/reálnymi číslami (typ τ). Napríklad Sundholm poukazuje na niektoré nejasnosti, ktoré vyvoláva Maternova definícia indivíduí (pozri [1], 27): „indivíduá sú jednoduché materiálne entity, ktoré nemajú žiadnu netriviálnu vlastnosť esenciálne“. Čomu sa pripisujú vlastnosti, ktoré sa zmieňujú v tejto definícii (byť jednoduchý, byť materiálny, nemať žiadnu netriviálnu vlastnosť nevyhnutne)? Ide o vlastnosti typu alebo entít? A aké kritérium identity vôbec môžeme formulovať pre indivíduá? Na niektoré Sundholmove otázky možno odpovedať veľmi rýchlo, lebo ich legitímnosť je pochybná, kým iné poukazujú na zaujímavú problematickú oblasť.

Eckehart Köhler v stati *Logic is Objective and Subjective* (Logika je objektívna a subjektívna, s. 13 – 20) ukazuje, že objektivistické chápanie logiky, ktoré preferujú moderní fregeovskí logici (aj prívrženci TIL-ky), sa nevyučuje so subjektivistickým chápaním (v istom zmysle). Logika sa zaoberá pravidlami myslenia a myslenie je vždy aktivita určitej mysle. Jadro argumentu spočíva v tom, že by sme nemali subjektivismus automaticky stotožňovať s psychologizmom (ktorý je neprípustný). Takže myseľ (resp. určitý aspekt mysle) ako subjekt môže byť predmetom skúmania logiky, ale to neznamená, že nás zaujíma psychologická stránka subjektu a myslenia. Dá sa povedať, že myslieť môže aj bytosť, ktorá nemá žiadne psychologické dispozície.

Problematike indivíduí sa venuje v zaujímavom článku *Where Do All the Individuals Go?* (Kam všetky indivíduá odchádzajú?, s. 21 – 33) Vladimír Svoboda. TIL chápe indivíduá ako večné a nezničiteľné entity, ktoré existujú vo všetkých

možných svetoch (rozdiel medzi svetmi spočíva v tom, že v rôznych možných svetoch môžu nadobúdať rôzne vlastnosti a zastávať rôzne úrady). Lenže jedným z možných svetov je aj prázdny svet. Svoboda sa pýta, ako môže TIL pochopiť tento svet: na jednej strane koncepcia individuí akceptuje ich nezničiteľnosť, ale na druhej strane prázdny svet je jeden z možných svetov, t.j. nie je kontradiktórsky, nemožný. Odpoveď (zhruba) znie, že v takom svete individuí nestelesňujú nijaký úrad ani nemajú žiadne netriviálne vlastnosti a v skutočnosti sú umiestnené v „limbu“, kam odchádzajú všetky také individuí. To umožňuje vysvetliť aj skutočnosť, že v mnohých svetoch nie všetky individuí zastávajú úrady a majú netriviálne vlastnosti, a predsa o nich podľa definície nemôžeme povedať, že neexistujú.

Stat' *Constructions and Concepts* (Konštrukcie a pojmy, s. 34 – 48) od Jaroslava Peregrina predstavuje pokus o formuláciu TIL-ky v podobe axiomatického systému, v ktorom sa všetky operácie na konštrukciách vymedzujú pomocou niekoľkých axióm. Potom prechádza k niektorým problémom, na ktoré naráža Maternova teória pojmov, podľa ktorej pojem je množina kváziidentických uzavretých konštrukcií (pozri [1]). Zavedenie termínu „kváziidentický“ a množinového chápania pojmov (ktoré inak Materna odmieta) má svoje dôvody. Predovšetkým dve rôzne uzavreté konštrukcie sa môžu odlišovať len napríklad premennou, ktorú obsahujú, kvôli čomu by sme ich ešte nemali pokladať za rôzne pojmy (a také konštrukcie sú kváziidentické). Peregrin ukazuje, že ak odstránime premenné zo systému logiky, túto koncepciu môžeme nahradiť adekvátnejšou, intuitívnejšou a jednoduchšou a za pojmy jednoducho vyhlásiť samy uzavreté konštrukcie. Toto riešenie má svoje opodstatnenie aj v prirodzenom jazyku, lebo napríklad národné jazyky nemajú výrazy pre premenné.

Na niektoré problémy týkajúce sa propozičných postojov a postojov ku konštrukciám poukazuje Pavel Cmorej v kritickom príspevku *On the Explication of Some Meanings in TIL* (K explikácii niektorých významov v TIL-ke, s. 49 – 54). Cmorej ukazuje, že intenzionálne atribúty sa nedajú presne explikovať v sémantike možných svetov, resp. nedá sa vybrať medzi rôznymi konkurenčnými explikáciami; ďalej sa zaoberá postojovými slovami ako „objaviť“, „vytvoriť“, „dokázať“, „vypočítať“ atď. vzťahujúcimi sa na funkcie, ktoré nemôžeme poznať (lebo nemôžeme dopredu vedieť, čo všetko sa objaví, vypočíta v aktuálnom, ale aj ostatných svetoch atď.). Lenže v takom prípade nie je v rámci sémantiky možných svetov jasná ani sémantika týchto výrazov.

Prvú časť uzatvára stat' Jindry Tichej *The Logic of Fictional Discourse* (Logika fiktívneho diskurzu, s. 55 – 60). Už Frege si uvedomil, že výroky o fikcii predstavujú určitú výnimku, na ktoré nemožno aplikovať sémantickú analýzu platnú pre ostatné druhy výrokov, a tvrdil, že nie sú ani pravdivé, ani nepravdivé (t.j. nemajú denotát), lebo niektoré výrazy (napríklad mená fiktívnych entít) sa na nič nevzťahujú; tieto výroky síce vyjadrujú zmysel, ale nemožno ich tvrdiť, veriť im, a teda ani ich akceptovať. Toto riešenie Tichý odmietol, lebo predpokladá, že čitateľ fikcie predstiera, že akceptuje, čo autor tvrdí. Na druhej strane však sotva bude veriť, že príbeh je pravdivý. J. Tichá ukazuje, že Meinong navrhol riešenie, ktoré možno na tieto kontexty použiť. Rozlíšil súdenie a predpokladanie, pričom ak niekto predpokladá nejaký výrok, vykonáva akt súdenia bez toho, aby výroku veril.

Ďalšie dve časti prinášajú niekoľko aplikácií TIL-ky a Maternovej teórie pojmov. Lingvisti Eva Hajičová a Petr Sgall v stati *Quantifiers and Focus in an Underspecified Deep Structure* (s. 63 – 69) sa zaoberajú analýzou niektorých vzťahov medzi jazykovým systémom a jeho interpretáciou. Bjørn Jespersen prispel staťou *Proper Names and Primitive Senses* (Vlastné mená a primitívne zmysly, s. 70 – 87), v ktorej rozpracúva TILovskú teóriu vlastných mien ako výrazov, ktoré vyjadrujú primitívny zmysel konštruujúci jednoduché individuum, a teda vlastné mená sú výrazy referujúce na jednoduché individua. V článku *Deontic Modalities in Transparent Intensional Logic* (Deontické modalities v transparentnej intenzionálnej logike, s. 88 – 92) sa Jan Štěpán zaoberá deontickými operátormi („je prikázané“, „je zakázané“ atď.) a kritizuje v Maternovu analýzu, ktorá sa ich pokúša odstrániť. Potenciál Maternovej teórie pojmov riešiť rôzne sémantické problémy a paradoxy dokumentuje stať *Solutions to Grelling's Paradox* (Riešenia Grellingovho paradoxu, s. 93 – 101) od Jariho Palomäkiho (je slovo „heterologický“ heterologické?). Na niektoré problémy Fregeho sémantiky, v ktorej sa výroky pokladajú za mená pravdivostných hodnôt (všetky pravdivé výroky sú menom hodnoty Pravda a všetky nepravdivé hodnoty Nepravda), poukazuje Jan Woleński v stati *A Problem about Frege's semantics* (Problém s Fregeho sémantikou, s. 102 – 108). Stať Marie Duží *Using Materna's Theory of Concepts in Conceptual Modelling* (Využitie Maternovej teórie pojmov v pojmovom modelovaní, s. 111 – 129) rozširuje aplikabilitu Maternovej teórie pojmov na oblasť informatiky a ukazuje, ako v jazyku konštrukcií možno zachytiť vzťahy medzi rôznymi pojmi. Prehľad o niektorých aspektoch lambda kalkulu, v ktorom sa funkcie nechápu množinovo, ako je bežné v súčasnej logike, ale ako proces, t.j. ako pravidlo vyberajúce pre daný argument (argumenty) príslušné hodnoty, a ktorý predstavuje formálny podklad TIL-ky, podáva článok Petra Jirků *Lambda Calculus, Notes on the Calculus of Functions and Its Models* (Lambda kalkul, poznámky o kalkule funkcií a jeho modeloch, s. 130 – 139).

V poslednej, štvrtej časti sú zoskupené síce zaujímavé state, ktoré však bezprostredne nesúvisia s Maternovým prínosom pre logiku a filozofiu. Článok *Control, Consequence, and Compatibilism* (Kontrola, dôsledok a kompatibilizmus, s. 143 – 155) od Grahama Oddieho analyzuje jeden argument, ktorý sa zaoberá starou filozofickou dilemou, či za naše konanie sme zodpovední ako svojprávni aktéri, alebo vládne prísny determinizmus. Veikko Rantala v stati *Reduction and Emergence* (Redukcia a emergencia, s. 156 – 163) sa zaoberá závažnými otázkami z filozofie vedy a skúma niektoré názory na problematiku emergencie a možnosti redukcie zložených entít na ich zložky. Gabriel Sandu v príspevku *A Note on the Failure of Substitutional Quantification* (Poznámka o zlyhaní substitučnej kvantifikácie, s. 164 – 169) ukazuje, že ekvivalentnosť substitučnej a objektuálnej interpretácie kvantifikátorov je len zdanlivá a možno nájsť prípady, v ktorých substitučná interpretácia zlyháva, hoci objektuálnu interpretáciu možno aplikovať. Posledné dve state sa týkajú modálnej logiky. Najprv sa Krister Segerberg zaoberá menej známou Pollockovou modálnou logikou, ktorá nepripúšťa iteráciu modálnych operátorov (*The Lattice of Basic Modal Logics*, Zväz základných modálnych logík, s. 170 – 183); potom dvojica autorov Josep Maria Font a Petr Hájek diskutuje o vplyve modálnych pojmov a úvah na vznik Łukasiewiczových mnohohodnotových logík (*Łukasiewicz and Modal Logic*,

Łukasiewicz a modálna logika, s. 184 – 198).

Kniha *Between Words and Worlds* obsahuje mnoho zaujímavých statí, z ktorých viaceré prispievajú k rozvoju transparentnej intenzionálnej logiky, ktorej obhajobe a rozpracúvaniu venoval P. Materna najviac svojich intelektuálnych síl. Hoci mnohé príspevky nebudú pre viacerých filozofov príťažlivé (už aj preto, že sú pomerne formálne písané a venujú sa úzkym, špeciálnym problémom), zostavovatelia a autori ukázali, že TIL-ka je veľmi sľubný projekt.

Marián Zouhar

LITERATÚRA

[1] MATERNA, P. (1998): **Concepts and Objects**. Acta Philosophica Fennica 63, Helsinki.